
BOEKBESPREKINGEN

F. Koch. Ursprung und Verbreitung des Menschengeschlechts. 174 blz. Gustav Fischer, Jena, 1929. Prijs 11 Mark, geb. 13 Mark.

Dat de theorie van Wegener omtrent poolverplaatsing en verschuiving van de continenten ook wel de grondslag zou worden voor een studie omtrent oorsprong en verbreiding der mensheid was te voorzien. Koch onderneemt dit werk in het boek welks titel hierboven staat. Hij wil daarin voor ontwikkelde leken een begrijpelijke en korte uiteenzetting geven over oorsprong en verbreiding der mensheid in samenhang met het ontstaan van hogere planten en dierenvormen op grond van geologische voorstellingen. Hij stelt zich voor het werk van Darwin aan te vullen, resp. de descententieleer op een bredere basis te grondvesten. Darwin heeft, zoo zegt de schrijver, aangetoond, dat er een evolutie is in de organische wereld, hijzelf wil de oorzaken trachten na te gaan, die de ontwikkeling resp. den ondergang van de hogere planten en dierenwereld beheerschen en de gronden aangeven, waarom het ontstaan van een nieuwe vormenrij gebonden moet zijn aan bepaalde geologische perioden, waarom ook bepaalde verbreidingswegen worden gevolgd.

Dit alles ontleen ik aan het voorbericht.

Het boek omvat niet minder dan 30 hoofdstukken, die alle, met enkele afbeeldingen, plaats vinden op 162 bladzijden druks. Dat dus alles vrij oppervlakkig gehouden is, spreekt vanzelf; het boek lijdt er dan ook m.i. aan, dat het te veel wil geven in te weinig ruimte.

De schrijver doet zich kennen als iemand van groote belesenheid, als iemand ook met een helderen betoogtrant, waardoor het boek gemakkelijk te lezen en te volgen is.

Het eerste hoofddeel (Hoofdstuk 1—9) houdt zich bezig met de veranderingen der organismen in verband met de verplaatsingen van de pool. De zone, waarbinnen zich de pool verplaatst heeft, noemt Koch de „Schwingungszone”. Het is klaarblijkelijk dit gebied, waarin, zooals Koch meent, alle geologisch jonge en hoge levensvormen ontstaan zijn. (blz. 9) Hier zouden de optimale verhoudingen van de omgeving hebben geheerscht, die voor de evolutie noodzakelijk zijn. Aan een groot aantal voorbeelden, aan het plantenrijk zoowel als aan het dierenrijk ontleend, wordt deze opvatting toegelicht. Ik ben niet in staat de palaeontologische gegevens van den schrijver te beoordeelen, de gedachte omtrent optimale klimaatverhoudingen als voorwaarde voor hooger ontwikkeling schijnt mij een belangrijke toe.

Met deze theorie omtrent het ontstaan van nieuwe vormen verbindt Koch nu een tweede, die der „seitliche Verdrängung”. Hieronder moet worden verstaan, dat reeds bestaande vormen door nieuwere en hogere uit hun oorspronkelijke gebied worden verdrongen. Deze verdringing heeft meestal plaats in een richting naar Zuidwest en naar Zuidoost.

Dit alles wordt nu toegepast op de vraag naar oorsprong en verbreiding der mensheid; het onderwerp voor het tweede hoofddeel van het boek (Hoofdstuk 10—23).

Als vermoedelijke voorouders van den mensch beschouwt Koch eocene anaptomorphen; hieruit ontstonden halfrechtopgaande boomklimmende, propithecoiden vormen. In het plioceen nu, toen de pool zich naar het zuiden verplaatste, veranderde in Midden-Europa het klimaat geleidelijk en werd het steppen-

klimaat overheerschend. Hierdoor verdwenen de boomen en werd de boomklimmende vorm, die boven genoemd is, de op den grond zich voortbewegende en rechtopgaande menschvorm. Hiermede spreekt de schrijver uit, dat volgens hem in Europa de wieg der menscheid moet worden gezocht. In een, klaarblijkelijk in de prehistorische literatuur niet uit te roeien, chauvinisme zegt de schrijver, dat „vielleicht in Deutschland selbst die ehrwürdige Urheimat des Menschen-geschlechtes" is geweest.

Koch is aanhanger eener monophyletische afstamming van den mensch. De Neanderdaler zoowel als de negroiden beschouwt hij als zijtakken, die zich reeds vroegtijdig van den tot hooger ontwikkeling voerenden stam hebben afgesplitst. Vanuit Europa heeft de oudste menschenvorm zich naar het Oosten verplaatst, later eerst zijn de menschenstroomen weer vanuit Azië in Europa binnengekomen. Drie primaire hoofdstroomen der menscheid worden onderscheiden, de mongoloïde stroom, waaruit Eskimo's en Indianen zijn gekomen, een indo-australische stroom, die zich tot de Papoea's van N. Guinea en de Australiërs heeft voortgezet en een micronegride naar Centraal en Zuid-Amerika. Een stroom naar Europa heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van de Brûx en de Brûnnvormen (resp. rassen). De schrijver komt eigenlijk nergens tot een omschrijving van wat hij als een „ras" beschouwt, het is voor hem dus ook moeilijk van een zuiver ras, van rasmenging, van secundaire rassen, enz. te spreken. Terecht misschien merkt hij op blz. 108 op, dat rassenstroomen op zeestroomen gelijken, dat er nooit een zuivere begrenzing is en dat op de plaatsen, waar de stroomen elkaar ontmoeten of aan elkaar grenzen, de sterkste menging is. Wij kunnen den schrijver niet op den voet volgen bij zijn uiteenzettingen omtrent de mengingen, omtrent regressie naar reeds verlaten gebieden, verschuivingen enz. Vaak zou men een uitvoeriger documentatie verlangen.

Het derde hoofddeel van het boek (Hoofdstuk 24—30) houdt zich bezig met de „Kulturfähigkeit". Deze hangt volgens den schrijver af van de zuiverheid van het ras en van deszelfs ouderdom. Ik vind het jammer, dat dit hoofddeel culmineert in een hoofdstuk over „Deutschlands Mission" omdat dit, naar ik meen, in een werk, dat de pretentie heeft „eine Neubegründung des Darwinismus" te zijn, niet thuis hoort. De opvatting van Koch, dat „die Politik zur Biologie des Menschen gehört, deren Krönung sie darstellt" kan ik niet deelen, integendeel meen ik, dat deze „Krönung" aan het geheel schade toebrengt.

A. J. P. v. d. BROEK.

M. G. Neurdenburg. Doodsoorzaak en statistiek. Diss. Amst. 1929, 348 blz. H. J. Paris, Amsterdam, 1929. Prijs f 7.50.

Dat een goede internationale statistiek van de doodsoorzaken een belang van de eerste orde is, maar dat er bijna geen statistiek is te noemen, aan welker samenstelling zoo groote moeilijkheden zijn verbonden als aan deze, zijn twee feiten, die sinds vele jaren voor de beoefenaren der statistiek en gelukkig ook voor een aantal geneeskundigen vaststaan. Langen tijd zijn zij in gezamenlijk overleg reeds bezig om tot een oplossing der vele moeilijkheden te komen en het eind is nog geenszins bereikt, maar men begint te naderen.

Een uitnemend denkbeeld was het van den jongen medicus-statisticus van den Amsterdamschen gemeentelijken geneeskundigen dienst M. G. Neurdenburg, die in de bewerking dezer statistiek voor Amsterdam nauw betrokken is en daardoor over praktische ervaring op dit gebied beschikt, om het enorme materiaal, dat reeds over het onderwerp beschikbaar is, te verzamelen en daaruit een volledige geschiedenis samen te stellen van de pogingen om tot een goede statistiek in de afzonderlijke staten en tot een internationaal vergelijkbare statistiek voor alle staten te komen en van de bereikte resultaten.

Met niet te overtreffen ijver en met groote nauwkeurigheid heeft hij het materiaal gerangschikt en in behoorlijk verband gebracht, zoodat in een omvangrijk boekdeel van 348 bladzijden een werk is ontstaan, waarin men te allen tijde tot in

bijzonderheden zal kunnen naslaan, hoe de stand op een bepaald oogenblik en de ontwikkeling van elk vraagstuk op het gebied der doodsoorzakenstatistiek is geweest, hoe men de vele moeilijkheden heeft willen oplossen, heeft opgelost of naar zijn meening zou moeten oplossen. Er is slechts één ding te betreuren, nl. dat het boek in het Nederlandsch is geschreven; in het Fransch of Engelsch zou het zeer veel meer nut kunnen doen. Wellicht is het mogelijk er nog eens een vertaling van te doen verschijnen!

Wij veroorloven ons op enkele der behandelde punten wat verder in te gaan.

Van welk belang een nauwkeurige kennis is van de oorzaken van den dood en vooral van de toe- of afnemning van de frequentie der verschillende doodsoorzaken in den loop der tijden, behoeft geen betoog. Niet alleen voor de genezing en de voorkoming van ziekte is die kennis noodig, maar ook tal van andere wetenschappen maken van die kennis gebruik: noemen wij slechts de biologie, de anthropologie en de genetica, de criminologie, de sociologie, de economie, het verzekeringswezen. Het is dus niet te verwonderen, dat de staat er langzamerhand toe kwam zich deze zaak aan te trekken en maatregelen te nemen, die tot het beschikbaar komen der gegevens moesten leiden.

Maar daarbij ontstaan tal van moeilijkheden. Wie verschaft de gegevens? Wat moet worden verschaft, wat is als de oorzaak van den dood te beschouwen? Wat te doen, als er meer dan één oorzaak is? Hoe te zorgen, dat ieder in hetzelfde geval dezelfde opgave doet? Hoe tot een goede indeeling der oorzaken te komen en hoe te zorgen, dat de indeeling van het eene land vergelijkbaar is met die van het andere? Ziehier eenige vragen, die bij haar beantwoording weer vele nieuwe vragen doen rijzen.

Zoo zou de eerste vraag gemakkelijk te beantwoorden zijn, als bij elk overlijden een medicus was, die verplicht was de doodsoorzaak op een bepaalde wijze op te geven, maar vaak sterft iemand zonder geneeskundige hulp te hebben genoten. Een wettelijke regeling is noodig om dan toch de vereischte gegevens te verkrijgen; bij ons bestaat die, maar er zijn landen, waar bij tal van sterfgevallen geen medische verklaring verkregen wordt. Neurdenburg beschrijft uitvoerig de in ons land getroffen maatregelen.

Tot een behoorlijke statistiek kan men slechts komen, als de medicus naar bepaalde, voor ieder geldende regelen opgeeft, welke aandoening als de oorzaak van den dood moet gelden. In het algemeen moet, hetgeen op te geven is, worden bepaald naar de eischen van bruikbaarheid, naar het doel dus der statistiek en niet naar individueele opvatting of naar andere doeleinden. Dit is echter bij den individueelen geest van den medicus gemakkelijker gezegd dan gedaan: als de overledene aan meer dan een ziekte heeft geleden, als er sprake is van een middellijke en een onmiddellijke doodsoorzaak, als de dood is veroorzaakt door complicaties van een aanvankelijk niet ernstige ziekte, wat moet dan worden opgegeven? De heer N. beschrijft wederom, hoe men in den loop der tijden de moeilijkheden onder de oogen heeft gezien en hoe steeds meer een beschrijving van het verloop der ziekte wordt verlangd, zoodat het de bewerker der statistiek is, die daaruit naar één regel kan bepalen, welke ziekte hij zal kiezen voor opnemning in de statistiek.

Met het oog hierop is van groot belang de wijze, waarop men de opgave van de doodsoorzaak aan den geneeskundige vraagt. Daarbij komt een bijzonder belangrijke kwestie aan de orde, nl. die van het beroepsgeheim. Als de verklaringen, waarop de doodsoorzaak voorkomt, in handen komen van niet-geneeskundigen, is het gevaar groot, dat een aantal van de juist uit sociaal oogpunt hoogst belangrijke (zelfmoord, abortus, syphilis) verzwegen wordt of liever op zoodanige wijze wordt opgegeven, dat zij niet te onderkennen zijn, wat voor den medicus gemakkelijk te doen is zonder den ambtsplicht te schenden. In enkele landen, bij ons sedert 1 Januari 1927, in Zwitserland sedert 1901, is een regeling getroffen, waardoor de burgerlijke stand slechts een globale opgave krijgt en daarnaast een nauwkeurige opgave wordt verlangd, die uitsluitend in medische handen komt; nu reeds is in

ons land te zien, dat het aantal gevallen, waarin ziekten als de genoemde worden opgegeven, is toegenomen, zooals Neurdenburg op blz. 137 aantoot.

Als op deze wijze het materiaal voor de statistiek is verzameld, komt de bewerking aan de beurt. Deze biedt weer nieuwe moeilijkheden. Men kan niet de duizenden ziekten en aandoeningen, waaraan men sterven kan, afzonderlijk tellen, maar moet ze, om een inzicht in de verschijnselen te krijgen, concentreren, tot groepen combineeren. De wijze, waarop dat moet geschieden, is het voorwerp van jarenlange studie in alle landen en het grootste deel van Neurdenburg's werk is gewijd aan de geschiedenis van deze indeelingen (wat men noemt de „Nomenclatuur der doodsoorzaken”), de internationale overeenstemming daarin verkregen, de mérites van de bestaande indeelingen en de pogingen van de laatste jaren om deze te verbeteren. Het is *Bertillon*, de chef van het Parijsche bureau van statistiek, wiens naam voor altijd aan de internationale nomenclatuur verbonden blijft; zijn dood in 1922, juist toen een herziening was voorbereid, heeft eenige verwarring teweeggebracht, vooral doordat het hygiënische comité uit den Volkenbond en het Internationaal Statistisch Instituut de zaak tegelijk ter hand wilden nemen; juist in dit jaar is zij echter weder in goede banen gekomen, doordat een band tusschen beide is gelegd.

Is het reeds moeilijk om voor één land een goede indeeling te maken (moet men daarbij b.v. uitgaan van den aard der ziekte of van het lichaamsdeel, waar zij zetelt?), nog moeilijker is het tusschen een groot aantal landen overeenstemming te verkrijgen en wederom moeilijker wordt het, doordat de vorderingen der wetenschap en nieuwe inzichten in aard en beteekenis der ziekten telkens wijziging noodig maken, waarvoor dan conferenties van vertegenwoordigers der verschillende landen en als gevolg daarvan conventies noodig zijn. Men weet, dat er thans bestaan een groote, gedetailleerde lijst van ongeveer 200 kleinere en een kleine lijst van 38 groote groepen; men schijnt nu te streven naar een derde, daartusschen liggende voor hen, voor wie de groote te moeilijk is, zooals N. meedeelt.

Met het oog op de in gang zijnde herziening is van groot belang het laatste gedeelte van het boek, waarin de schrijver de achtereenvolgende nummers der groote lijst bespreekt en wijzigingen en verbeteringen aangeeft, die hij noodig acht, met de motieven daarbij. Een beoordeeling van zijn motieven, die bijna steeds van medischen aard zijn, ligt geheel buiten onze competentie. Wat wij echter wel meenen te kunnen beoordeelen — en zeer te prijzen achten — is, dat hij bij zijn voorstellen telkens het belang der te verkrijgen kennis uit hygiënisch en vooral uit sociaal oogpunt op den voorgrond plaatst; zoo b.v. bij abortus (blz. 285), zelfmoord (blz. 310), zuigelingensterfte (blz. 300).

En dan deze opmerking ten slotte: als men aan het eind gekomen is van de lezing van al wat in den loop der tijden over dit onderwerp is te doen geweest, vestigt zich wel de indruk, dat wat meer stabiliteit bij deze materie niet ongewenscht ware. Want, als men al te vaak wijzigt en de inzichten te dikwijls veranderen, mogen immers wijzigingen, die de statistiek vertoont in den omvang van het voorkomen van een aantal ziekten in den loop der jaren, niet steeds meer worden beschouwd als wijzigingen, die ook de werkelijkheid laat zien; zij kunnen dan zeer goed het gevolg zijn van verandering van methode. Deze nu is bij elke statistiek gevaarlijk, maar zeker wel hier! Het is ook met het oog hierop, dat het Internationaal Instituut in zijn laatste vergadering den wensch uitsprak te zorgen, dat de cijfers volgens de oude en de nieuwe methode met elkaar kunnen worden vergeleken. Voorzichtigheid bij het gebruik der cijfers blijft dan ook geboden.

Zoo hebben wij het boek van Dr. Neurdenburg met veel genoegen en belangstelling gelezen; het heeft, meer dan de meeste andere academische proefschriften, blijvende beteekenis.

J. H. VAN ZANTEN.

Hendrik de Man. Arbeidsvreugde. 149 blz. Geautoriseerde vertaling van W. H. Haverkorn van Rijswijk. N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij, Arnhem, 1928.

In 1927 gaf H. de Man onder den titel „Der Kampf um die Arbeitsfreude" een werk uit, waarin hij op grond van een onder de leerlingen der Academie van den Arbeid te Frankfurt a./M. gehouden enquête (78 autobiografieën) een onderzoek publiceerde omtrent de oorzaken van den tegenzin tegen industrieelen arbeid. Van dit boek is in het vorige jaar bovenvermelde vertaling — in het algemeen zeer geslaagd — verschenen. (De omvang is echter de helft kleiner dan die van het origineel. Het geheele materiaal der enquête is nl. gesupprimeerd. De auteur vindt dit beter om eenige niet zeer overtuigende redenen; vermoedelijk heeft het oordeel van den uitgever in dezen ook een belangrijke rol gespeeld. Boeken met veel materiaal zijn omvangrijk en daardoor duurder, minder aangenaam leesbaar en daardoor minder verkoopbaar dan de overige.

De schrijver dezer regelen betreurt deze weglating. Niet alleen, en niet in hoofdzaak omdat daardoor den lezer de mogelijkheid van controle op het materiaal en op de daaruit door den schrijver getrokken conclusies ontbreekt, doch vooral omdat een dergelijk materiaal ook op zich zelf waarde heeft en door een ander dan den schrijver voor andere doeleinden kan gebruikt worden. Sociographisch materiaal heeft nog steeds een groote zeldzaamheidswaarde.

Op grond nu van zijn enquête heeft de schrijver een schema ontworpen van de elementen, waaruit eenerzijds de drang naar arbeidsvreugde (+), anderzijds de belemmeringen (—) zijn samengesteld. Onder de eerstgenoemde maakt hij de onderscheiding van 1° elementaire instinctieve momenten (bijv. activiteitsinstinct, speelinstinct, drang naar bezit), 2° secundaire versterkende motieven (bijv. kuddeinstinct, verstandelijke overwegingen van persoonlijk voordeel), 3° sociaal plichtsgevoel. Wat de belemmeringen aangaat noemt hij 1° van technischen aard (o.a. verdeelde arbeid, vermoeidheid), 2° sociale belemmeringen in het bedrijf (bijv. onrechtvaardige loonsystemen, autocratische bedrijfshiërarchie), 3° sociale belemmeringen buiten het bedrijf (als: bestaansonzekerheid, geringschatting van den handenarbeid).

Tusschen den drang naar arbeidsvreugde eenerzijds en de belemmeringen anderzijds maakt de auteur — naar hij mededeelt op grond van zijn enquête — een principieel verschil. Volgens hem gaat het niet om plus- en minustactoren, die elkaar als in de wiskunde kunnen opheffen. „Arbeidsvreugde verlangt er heelemaal niet naar bevorderd te worden, het komt er slechts op aan dat zij niet belemmerd wordt". (Inleiding p. XI) „Het verlangen naar arbeidsvreugde is a priori de natuurlijke toestand van den normalen mensch. Het is steeds *aanwezig* en steeds *hetzelfde*; de omstandigheden, die een bevreemding toestaan of beletten, zijn secundaire feiten die er al of niet zijn, in dezen of genen vorm, en door den menschelijken wil beïnvloed kunnen worden" (ibidem p. XII).

Dit uitgangspunt, in hooge mate belangrijk voor de geheele studie en voor de conclusies, waartoe De Man komt, lijkt den ondergeteekende zeer betwistbaar. Al dadelijk blijkt nu, welk een onvolkomenheid in deze vertaling het ontbreken van het materiaal is. Wij nemen gaarne op de verklaring van De Man aan, dat *zijn* materiaal deze conclusie rechtvaardigt, maar wie zegt ons dat zijn materiaal representatief is. Ik betwijfel dit in hooge mate: de leerlingen van een Arbeids-academie zullen wel een scherpe selectie vormen, wier oordeel van dat van den gemiddelden arbeider belangrijk zal verschillen. Die twijfel wordt wel bijkans zekerheid wanneer men op p. 65/6 leest, dat de ongeschoolde beroepen zwak tegenwoordig zijn.

Behalve enquêtetjes (van nog geen 80 gevallen!) zijn er nog andere middelen om na te gaan of het verlangen naar arbeidsvreugde zoo'n natuurlijke toestand is. Daar heeft men bijv. de ethnologie, die leert dat in sommige ontwikkelingsphasen der maatschappij de man niet of nauwelijks werkt, terwijl ongeveer alle arbeid op

de schouders der vrouw is gelegd; daar heeft men bijv. de geschiedenis van het oude Athene, die leert dat daar niets zoo veracht werd als de arbeid en dat een vrij man zich met sport, politiek, kunst en filosofie heeft bezig te houden; daar heeft men bijv. de kinder-psychologie (ieder die kinderen heeft, weet het ook wel zonder kennis dier wetenschap!), die laat zien dat een kind wel graag bezig is, maar aan arbeid (d.w.z. geregelde, ononderbroken, lastige etc. etc. bezigheid) een broertje dood heeft; daar heeft men in de huidige maatschappij (voor vroeger tijden gold het trouwens niet anders) het leven van een groot deel der aristocratie, waarin ook wel van bezigheid, doch in het geheel niet van arbeid sprake is. En zoo is er wel meer. Bezigheid is nu eenmaal geen arbeid. Kortom die psychologische methode — de Man *dweept* met de zielkunde — heeft zoo haar bezwaren als het gaat om vraagstukken, die ook een sociologischen kant hebben!

Al moge het uitgangspunt van het boek betwistbaar zijn, en al moge men daarvan de sporen overal aantreffen, toch is het boek van De Man daarom niet te veroordeelen. Het tegendeel is het geval: het is een interessant en waardevol boek. Aan de hand van het bovengenoemde schema wordt de geheele materie behandeld. Het is natuurlijk niet altijd nieuw, wat De Man ervan weet te zeggen, maar het is wel steeds fijn-geobserveerd en geeft blijk dat hij diep in dergelijke problemen weet door te dringen.

Wat de 19e eeuw met zijn industrieel systeem aan den arbeid voor vreugde heeft ontnomen, vindt men er uitvoerig in geschetst, wat er ondanks dat alles nog van over is gebleven eveneens. De voorstelling van zaken alsof er reeds niets meer van over is, vindt in De Man's materiaal geen steun — gelukkig, mag men er bijvoegen. Maatschappelijke strekkingen mogen nimmer voor iets absoluuts worden uitgegeven. Het resultaat is toch reeds erg genoeg, dat mag de relativist nimmer uit het oog verliezen.

De ontleding van het probleem is ook voor de praktijk van groote beteekenis. Zij leert hoeveel er gedaan kan worden en ook reeds is gedaan om contra-factoren uit te schakelen en pro-factoren in te voegen. Het gemis aan arbeidsvreugde is geen hopeloos vraagstuk, al mogen er ook hier grenzen zijn, die nimmer overschreden kunnen worden. Aan allen arbeid is leed verbonden, en aan sommige soorten zelfs veel. Voor de vuren van een stoomketel onder in een schip te staan, of diep in de aarde in hitte en vocht, op den rug liggend steenkolen te hakken zal wel onder geen omstandigheden veel vreugde geven. Vandaar dat daartegenover steeds bijzondere compensaties zullen dienen te staan.

Alles samengenomen een boek, dat het lezen en overdenken ten volle waard is.
W. A. B.

Dr. W. M. J. Koenraadt, Pr., Rechtvaardig Arbeidsloon. Een ethische studie. 181 blz. 's-Hertogenbosch, L. C. G. Malmberg, 1929. Prijs f 2.90.

Na een inleidend woord wijdt dit geschrift eerst 61 bladzijden aan „Beginselen omtrent Recht en Rechtvaardigheid” en vervolgens een tweede deel van 114 blz. aan het eigenlijke onderwerp. In dat tweede deel wordt het arbeidsloon afzonderlijk van uit het gezichtspunt van de ruil-rechtvaardigheid en van uit dat van de wettelijke en verdelende rechtvaardigheid bestudeerd. Bij zijn beschouwingen over het loon in het licht van de ruilrechtvaardigheid gaat schr. eerst wezen en karakter van de menselijke arbeid na, bespreekt in verband hiermede vervolgens voorwerp en natuur van de arbeidsovereenkomst en gaat dan de rechtvaardige vergoeding voor de gepresteerde arbeid bepalen. In verband met het voorafgaande deduceert hij de stelling, dat „aan de eischen der ruilrechtvaardigheid voldoet alleen dat loon, hetwelk een vergoeding is naar gelijkheid der waarde van den gepresteerden arbeid” (blz. 103) en wel „der objectieve ruilwaarde” (blz. 105). Daarbij moet echter wegens de zedelijke betekenis van de arbeid — die geen koopwaar is — een minimumgrens in het oog gehouden worden, welke volgens schrijver dus de

minimumwaarde betekent. Schr. zet nu eerst uiteen wat de Dokumenten van Rome omtrent deze minimumgrens van de rechtvaardigde vergoeding voor gepresteerde arbeid leren en geeft daarop eigen bespiegeling. Zijn slotsom is, dat de menselijke arbeid (van de normale volwassen mannelijke arbeider) minstens een absoluut gezinsloon waard is en dit dus krachtens ruilrechtvaardigheid behoort te ontvangen. In het dan volgende hoofdstuk over arbeidsloon in het licht van de wettelijke en verdelende rechtvaardigheid zet schr. eerst uiteen, hoe de theorie van het absolute gezinsloon in de tegenwoordige maatschappij tot een noodtoestand voor het kroostrijke gezin leidt en konkludeert dan, dat het instellen van kindertoeslagen door wettelijke en verdelende rechtvaardigheid geboden wordt. Een slot-artikel maakt enkele opmerkingen over de staat en het streven naar de praktijk van een rechtvaardig loon.

Dit boek schijnt een Leuvense dissertatie te zijn. De studie richt zich volgens de inleiding „tot degenen, die de Christelijke (id est Rooms-Katholieke M. G. L.) levens- en wereldbeschouwing deelen, en tot dezen *beperkt* ze zich tevens” (blz. 3).

Schrijvers beperkte instelling maakt een juiste beoordeling voor een niet-R.K. niet makkelijk. Toch meen ik schrijver niet onrechtvaardig te bejegenen, als ik twijfel opper of dit boek — ook binnen zijn eigen kring — als wetenschappelijke studie wel zo waardevol is. In de R.K. sociologie heerst weliswaar geen volslagen eenstemmigheid over de theorie van het rechtvaardig loon. Doch het door schrijver ingenomen standpunt, dat de ruil-rechtvaardigheid (strikte rechtvaardigheid) een absoluut gezinsloon eist en dat daarenvens krachten de andere soorten rechtvaardigheid kindertoeslagstelsels voor de zeer grote gezinnen nodig zijn, wordt toch door de meeste R.K. sociologen gedeeld. Voor dit standpunt worden door schrijver eigenlijk geen nieuwe argumenten aangevoerd. En evenmin brengt hij nieuws ter bestrijding van de afwijkende meningen van sommigen uit eigen kring, die een meer relatief gezinsloon verdedigen. Nieuwe gezichtspunten in methode, argument of resultaat mogen nu voor een gezaghebbende uitspraak, een leerboek of een propagandaschrift onnodig zijn,.... voor een wetenschappelijke studie lijken ze niet ongewenscht.

Van de aanvaarde standpunten en argumenten geeft schrijver intussen een brede en alleszins lezenswaardige uiteenzetting. Alleen het laatste artikel huppelt wel wat al te luchthartig over veel kwesties heen.

Ik kom tans tot enkele kritiese opmerkingen over de inhoud van het boek. Zij gelden deels niet speciaal deze schrijver, doch ook andere R.K. loontheoretici. Zij zullen voorts wellicht voor de schrijver waardeloos zijn, wijl ik ze niet op de R.K. levens- en wereldbeschouwing baseer. En dit laatste feit belet mij helaas ook om kort en pregnant te zijn; ik moet meer bestrijden dan beoordelen. Reden te meer om mij te beperken tot enkele grepen uit mijn kritiek, welke ik echter niet onder mij meen te mogen houden.

De door schr. gevolgde methode is die van de deductie en redenering met behulp van begripsonderscheidingen; het bijzondere wordt door hem uit het telkens voorafgaande algemene afgeleid. Ik wijs op de hoofdingeling van het boek als voorbeeld: om tot het rechtvaardig arbeidsloon te kunnen komen begint schr. met een verhandeling over de rechtvaardigheid en om daar iets over te kunnen zeggen laat hij (stellend dat het recht logies vóór de rechtvaardigheid is en in navolging van St. Thomas van Aquino) een bespreking van het recht voorafgaan. Het is haast vanzelfsprekend, dat ik tegen deze methode van onderzoek ernstige bezwaren heb. Ik opper daarvan slechts enkele: De uiteenzetting van de algemene begrippen is op een voor deze speciale studie onevenredige wijze uitgebreid, terwijl hij anderszijds voor een onderzoek van dat meer algemene (recht, rechtvaardigheid) niet uitgebreid en zelfstandig genoeg is. De mogelijkheid, dat nadere bestudering van het bijzondere (rechtvaardig arbeidsloon) nieuw licht op het meer algemene

zou werpen, is van te voren afgesneden. Wie het met een van de eerste stellingen over het algemene niet geheel eens is (en ik heb menig vraagteken gezet in schr. verhandeling over recht en rechtvaardigheid) kan in principe het hele boek verder ongelezen laten, daar de in schrijvers trant noodzakelijke exakte bewijskracht van het betoog dan wegvalt.

Het „bewijs” dat de ruilrechtvaardigheid een absoluut gezinsloon eist, omdat de arbeid een absoluut gezinsloon „waard” is, laat ons wel een heel sterk staal van de gewraakte methode zien. Schr. zegt er zelf over: „De gegeven bewijsvoering kan in de volgende ketting-redeneering samengevat worden: De natuur voorziet door op zichzelf voldoende middelen in hetgeen zich krachtens den gewonen loop van zaken voltrekt. Welnu de gehuwde staat met zijn gewone gevolgen (levensonderhoud voor zich en voor een gewoon gezin) behoort voor den arbeider tot den gewonen loop van zaken. Dus heeft de natuur in dat levensonderhoud door op zichzelf voldoende middelen voorzien. Welnu er is geen ander middel van voorziening aan te wijzen voor den werkman dan de arbeid. Dus is de menselijke arbeid voor den arbeider het van natuurswege gegeven middel ter voorziening in het levensonderhoud van zichzelf en van een gewoon gezin. Welnu de menselijke arbeid bereikt alleen dan zijn innerlijk, van natuurswege gegeven doel, indien hij dat levensonderhoud waard is. Dus de menselijke arbeid is minstens een absoluut familieloon waard” (blz. 131 n. 2). Vrijwel ieder onderdeel van deze redenering is m.i. aanvechtbaar. Allereerst de Thomistische stelling, dat de natuur niet te kort schiet in het noodzakelijke; de ervaring leert, dat dit slechts zeer betrekkelijk waar is. Ten tweede de premisse, dat bij de gewone loop van zaken de arbeider een gewoon gezin te onderhouden heeft; het gewone en het gemiddelde worden hierin door elkaar gehaald; de arbeider begint gewoonlijk reeds te werken, als hij nog ongehuwd is en pas later groeit bij de meesten langzamerhand het aantal van hen afhankelijke gezinsleden. Ten derde: de mening, dat „de” menselijke arbeid een familieloon *waard* zou zijn, omdat het zijn natuurlijk doel is in het levensonderhoud van een arbeidersgezin te voorzien, is ekonomies onhoudbaar, wijl hier voor het bepalen van ekonomiese waarde geen rekening wordt gehouden met het nuttigheidselement. Waarlik, voor mij geldt hier volkomen, wat schr. drie bladzijden verder (blz. 134), een beetje hoog van de toren blazend, tegen een R.K. bestrijder van de leer van het absolute gezinsloon als argument aanvoert: „De *bewijskracht* van deze en dergelijke oratorische betoogen ontgaat mij ten eenenmale”.

In verband met zijn methode beperkt schr. zich tot een studie van beginselen; „op welke wijze deze beginselen hun praktische verwezenlijking kunnen of het best zullen vinden, wordt als regel niet nader onderzocht” (blz. 4). Dat is jammer. De punten, waar het in de praktijk van de loonbepaling op aan kan komen om te beoordelen of een loon „rechtvaardig” is, blijven zodoende net buiten schrijvers onderzoek. Ook die, welke in zijn eigen theorie essentieel zijn. Wat is b.v. het „normale gezin”? Schr. houdt er bespiegelingen over, die tot slotsom hebben: „De redelijkhandelende arbeider — en alleen diens gedragingen kunnen maatstaftgevend zijn — zal dus niet meer kinderen te zijnen laste willen nemen — en daarvan derhalve, lettend op de natuurlijke vruchtbaarheid van het menscheijk geslacht over het algemeen, het tijdstip van zijn huwelijk afhankelijk maken — dan hij naar redelijke algemeene schatting van levensonderhoud kan voorzien, gezien eensdeels de eischen van het menschwaardig bestaan in den arbeidersstand, anderdeels de over ’t algemeen beschikbare rijkdommen. Het gezin met dat aantal kinderen is m.i. het gewone, waarvoor het absolute gezinsloon toereikend moet zijn”, (bl. 141). Afziende nog van de tegenstrijdigheid, gelegen in het ontlene van een norm van behoren aan het heérsende welvaartspeil, moet ik toch opmerken, dat we *in konkreto* aan een derg. redenering niets hebben, iets dergelijks geldt voor de afbakening van het begrip „behoorlijk levensonderhoud”. Schr. stelt hierover: „Als maatstaf kan dus dienen het leven, dat geleid wordt door spaarzame, nette, op passende menschen van de maatschappelijke categorie, waartoe de arbeider be-

hoort, en in dezelfde omstandigheden van plaats en tijd verkeerend" (blz. 142). Dat is vooreerst, doordat schr. hier even iets konkreter norm stelt, niet meer konsekwent een *absoluut natuurlijk* minimum. Voorts sluit deze formulering iedere verbetering uit door vast te knopen aan het feitelijk bestaande. Schr. voelt trouwens iets van dit laatste bezwaar en voegt daarom aan het voorafgaande nog toe: „de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de arbeidersklasse, *over 't algemeen* genomen, een te karig aandeel krijgt van den maatschappelijken rijkdom, gezien de maatschappelijke functie, door haar vervuld en in vergelijking met de overige maatschappelijke klassen. Dat deze mogelijkheid niet denkbeeldig is, heeft de 19e eeuw afdoende bewezen. In dit geval kan met de *concrete* levensbenodigdheden *alleen* niet volstaan worden, maar is een correctie van het algemeen bereikte cultuurpeil noodzakelijk". Maar waar de maatstaf voor het nodig zijn en voor de omvang van een dergelijke correctie ligt, verzuimt schr. aan te geven. En voorts: „De leer van het absolute famillieloon stelt normale economische verhoudingen voorop. Het gaat niet aan in tijden van algemeene economische depressie, van blijvende economische inzinking, van crisis, aan den minimalen eisch van het gezinsloon vast te houden. Waar niet is, verliest de keizer zijn recht..." (blz. 138). Daarbij vraag ik allereerst of een crisis niet een normaal ekonomies gebeuren is; heeft schr. nooit van conjunkturgolven en ekonomies getij gehoord? Ten tweede: hoe valt vooral de laatste zin van het aangehaalde betoog te rijmen met de grondslag, dat de natuurlijke orde niet te kort schiet in het noodzakelijke? Ten slotte: bij het vaststellen in konkreto of de ekonomiese verhoudingen op een gegeven moment „normaal" genoemd kunnen worden begint de moeilijkheid pas.

Dit brengt mij nog op een ander punt. De leer van het absolute gezinsloon stelt, dat de arbeider loon moet ontvangen naar de waarde van de gepresteerde arbeid en dat die waarde minstens gelijk is aan het voor een normaal gezin benodigde. Als we nu deze laatste minimumgrens of verwijderde maatstaf even terzijde laten, hoe behoort dan de waarde van de gepresteerde arbeid bepaald te worden. Koenraadt, dit punt behandelend, stelt uitdrukkelijk (blz. 104): „Wij vragen niet; op welke wijze wordt in de tegenwoordige maatschappij het arbeidsloon *feitelijk* berekend, maar op welke wijze moet de waarde van den arbeid *rechtens* bepaald worden". En dan somt hij diverse factoren op, die hier invloed op behoren uit te oefenen (naast de afzonderlijk besproken kulturele waardering van de arbeid als middel tot levensonderhoud), zoals de meerdere of mindere produktiviteit van de onderscheiden soorten arbeid, de vereiste voorbereiding, de zwaarte van de arbeid, de meerdere of mindere schaarste aan arbeidskrachten (wet van vraag en aanbod!) en de algemene toestand van het bedrijfsleven. M.a.w. de factoren, die de „algemene schatting" behoren te bepalen, blijken juist geen andere te zijn dan de factoren, die de gangbare prijs feitelijk bepalen. Neen, zegt schr., dat mag toch niet identiek zijn. „Het kan goed gebeuren, dat de geldelijke waardeering van den arbeid der werklieden over 't algemeen of in een bepaalde streek algemeen te laag geacht wordt in vergelijking b.v. met de waardeering, waarin de productiefactor kapitaal zich mag verheugen. Bovendien is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de algemeene schatting zelf van den rechten weg is afgeweken, een of meerdere factoren, welke op haar van invloed moesten zijn, over het hoofd ziet of te laag aanslaat, met het gevolg natuurlijk, dat de productiefactor arbeid door haar te laag gewaardeerd wordt" (blz. 109). Maar wat is de maatstaf voor de waardering, waarin de produktiefactor kapitaal zich behóórt te verheugen en wat behoort de onderlinge verhouding te zijn tussen de vele, deels in verschillende richting werkende factoren, die van invloed behoren te zijn op de geldelijke waardering van de arbeid? De redeneringen van schrijver brengen ons hierbij door hun abstraktie en vaagheid niet verder.

Ik wil met kritiese kanttekeningen niet verder gaan, doch liever proberen nog een opmerking van opbouwende aard te maken. Het vraagstuk van rechtvaardig-

heid bij de loonbepaling is immers nog verre van een wetenschappelijke oplossing.

De abstrakte dedukties van de R.K. sociologen hebben voor andersdenkenden geen overtuigende kracht. Bespiegelingen over economiese waarde kunnen, meen ik, ook niet afdoende helpen. Het begrip waarde-van-de-arbeid in de zin van objectieve ruilwaarde geeft ons dáárom geen afdoende algemene norm voor rechtvaardig loon, wijl objectieve ruilwaarde in het ekonomies verkeer niet primaire grond voor, doch resultaat van schattingen en subjektieve waarderingen is.

Het probleem van rechtvaardigheid bij de loonbepaling, d.w.z. de vraag, welke normen bij deze schattingen in acht behoren te worden genomen, wordt belangrijker naarmate er meer speling is in de feitelijk-economies mogelijke grenstrekkingen en naarmate het vaststellen van lonen in kollektief overleg en voor groter aantallen arbeiders tegelijk toeneemt in betekenis. Rechtvaardigheidselementen treden dan naar voren, die zeker samen hangen met de betekenis van de arbeidsprestatie zo voor de gever als voor de ontvanger en ook met de betekenis van de geldelijke kontraprestatie voor de ontvanger en voor de gever daarvan. Ietwat anders gezegd: de aard van de arbeid, de produktiviteit in het bedrijf, de behoeften van de arbeider, de ekonomiese toestand van het bedrijf en trouwens nog andere meer gespecialiseerde factoren spelen daarbij een rol. Maar de pogingen om langs deduktieve weg in abstrakto vast te stellen, welke hun onderlinge verhouding moet zijn, hebben geen bevredigende oplossing gebracht.

Het komt mij voor, dat hier wenselijk is een inductief onderzoek (dus op empiries-analytische grondslag) naar het gewicht, dat iedere faktor in de schaal behoort te leggen onder de verschillende omstandigheden van het werkelijke ekonomiese leven. Het daarvoor nodige (uit billikheidsoordelen bestaande) feitenmateriaal is zeker in ruime mate te vinden in loonarbitrages van allerlei soort, in scheids-rechterlike beslissingen van velerlei pluimage. Een bewerking daarvan zou waarschijnlijk omtrent de nadere verhouding, welke het rechtsbewustzijn eist tussen de verschillende factoren, die voor loonbepaling als richtsnoer in aanmerking komen, meer klaarheid brengen. Een aldus opgezet onderzoek zou, geloof ik, kans opleveren op positieve resultaten van meer wetenschappelijke en praktiese waarde dan vele abstrakte en deduktieve pogingen.

MARIUS G. LEVENBACH.

*Vom Wirtschaftsgeist in Spanien von Prof. Dr. Alfred Rühl, 2. Auflage, Leipzig 1928, Verlag Quelle & Meyer*¹⁾.

Ieder die op het Pyrenese schiereiland gereisd heeft en er met de sympathieke bewoners in aanraking is geweest, heeft er de algemene klacht van de Spanjaarden gehoord: het buitenland kent ons niet, wij worden altijd door de vreemdelingen verkeerd begrepen. De buitenlander die enkele weken of dagen bij ons is geweest, pleegt onmiddellijk zijn onbekookte meningen over ons weer te geven en te publiceren; en het wanbegrip over ons wordt bestendigd.

Er is een kern van waarheid in die verzuchting. De stroom van geschriften over Spaans toerisme is nog steeds niet opgehouden, ook niet te onzent en men kan nog steeds de meest dwaze beweringen over Spanje lezen, ook in het Nederlands.

Voor een goed deel dragen de Spanjaarden zelf de schuld aan het vele misverstand, al moet onmiddellijk erkend worden, dat de Pyreneën te allen tijde een natuurlijke Chinese muur hebben gevormd, die veel, ofschoon niet alle, invloed van buiten weerde. Maar geen Spanjaard kan ontkennen dat de lust tot reizen bij zijn volk uiterst gering is. Als het al tot reizen komt, is Frankrijk het doel van de tocht, wat bijna altijd betekent: Parijs. Bovendien zijn de Spanjaarden geen linguïsten. Het aantal, dat vlot Frans spreekt, is gering; dat Engels of Duits beheerst zéér onaanzienlik.

¹⁾ De eerste druk is van 1922.

Het is dus voor de belangstellende vreemdeling vrij moeilijk, als hij zich ernstig wil bezighouden met Spanje en Spaanse toestanden. Bovendien maakt de eigenaardige hebbelijkheid van de Spanjaard om altijd kwaad te spreken van zijn eigen land, in welks toekomst hij geen vertrouwen heeft, het lang niet gemakkelijk. „Als je iemand hoort spreken”, zegt de Catalaanse dichter Bartrina, „is het licht te raden waar hij geboren is. Als hij Engeland prijst, zal hij een Engelsman zijn, als hij kwaad van Pruisen spreekt, is het een Fransman, maar als hij kwaad van Spanje spreekt, is het een . . . Spanjaard”.

De eerste eis om met juistheid over land en volk te kunnen oordelen is kennis van de taal.

Het is een aangename verkwikking te midden van de stroom van onbelangrijke geschriften een uitmuntend boekje van de Berlijnse hoogleraar Alfred Rühl te lezen.

Professor Rühl kent Spaans en kent ook het land, dat hij vaak, en goed, bereisd heeft; hij kent het volk en beheerst ook de Spaanse letterkunde.

Hoezeer de jongere Spaanse generatie ons er van wil overtuigen dat Spanjaarden gewone mensen zijn, die niet van de andere Europeanen essentieel verschillen, en dat Spanje niet op de maan ligt, zoals de geestige humorist Julio Camba zegt, Prof. Rühl konkludeert, en o.i. volkomen terecht, dat in Spanje de verhouding van de inwoners tot het economische leven anders is dan in de rest van West- en Midden-Europa.

De Spanjaard staat anders tegenover arbeid, tijd en geld dan wij. Waar de mens in het overige Europa een „Arbeitstier” is geworden, zoals Prof. Rühl het uitdrukt, heeft de tijd voor de Spanjaard niet die waarde welke wij daaraan hechten. De Spanjaard laat het geld niet meester worden over zich zelf, zoals dat elders gebeurt. Dit archaïese land met zijn uitgebreide decoratieve adel is uitermate democraties. De arme arbeider gaat niet voor een rijke graaf uit de weg. Men kent geen kastegeest. Er is tussen de adellijke heer en zijn arme knecht niet méér verschil, wordt in een schone oude *comedia* van Lope de Vega gezegd²⁾, dan dat de arme de rijke moet dienen. Maar het *servir* daargelaten, zijn beiden volkomen gelijk. Het geld heeft geen klassenvormende waarde. Armoede is geen schande en wordt niet als een persoonlijke schuld gevoeld. De armste bedelaar kan een volmaakte *caballero* zijn. Ongelijkheid van bezit wekt in Spanje als regel geen afgunst of haat, zoals elders. Vandaar dat om deze reden (en om andere!) het socialisme op het Pyrenese schiereiland betrekkelijk weinig aanhangers heeft verworven.

Duidelijk spreekt uit een en ander het sterke individualisme van de Spanjaard, die nooit heeft kunnen wennen aan zakelijke verhoudingen waarin de persoon, het individu, op de achtergrond is geraakt. Koele, onpersoonlijke omgang is de Spanjaard geheel vreemd. De verhouding van mens tot mens is in Spanje nog niet verzakelikt. De persoonlijke waardigheid wordt geëerbiedigd bij oud en jong, rijk en arm. Deze nationale karaktertrek beïnvloedt ten eerste het economische leven. De klant is een *amigo*; de kelner bedient *amigos*, die hij de hand drukt; ondergeschikt personeel heeft zo goed zijn waardigheid als het hogere en men tutoyeert dus niemand buiten de enge kring van bloedverwanten en zeer intieme vrienden.

Voor de ontwikkeling van het moderne zakenleven werkt zulk een toestand, waarbij de economische verhouding tussen de mensen gebaseerd is op persoonlijke relaties — *Amigismus* noemt Prof. Rühl dit —, zeer remmend. Als het zo moeilijk is in Spanje wetten ten uitvoer te brengen, komt dat heel vaak, omdat de ambtenaar niet van de *amigo* is te scheiden.

²⁾ *El Mejor Alcalde, el Rey*, v.v. 387-390 (ed. van J. Gómez Ocerín en R. M. Tenreiro in *Clásicos Castellanos*, Madrid 1920):

Pero en Galicia, señores,
Es la gente tan hidalga,
Que sólo en servir al rico
El que es pobre no le iguala.

Uitvoerig weidt Prof. Rühl in dit boekje uit over de plaats die de Arabieren in het economische leven van Spanje hebben ingenomen, de gevolgen van hun verdwijnen voor landbouw en industrie, en ten slotte wijst de schrijver op Arabiese „survivals” in het Spaanse leven.

Het is echter zeer vreemd dat de auteur met geen woord gerept heeft van het Kristendom en zijn enorme betekenis, ook voor het economische leven van Spanje. De eigenaardige trekken van het volkskarakter die ons zo sympathiek aandoen, zijn o.i. specifiek Kristelijke trekken en waar deze op zulk een geweldige wijze het Spaanse leven beheerst hebben en nog beheersen, had de invloed van het Kristendom, inzonderheid van de Kerk, behoren te worden toegelicht, althans te worden genoemd. Die invloed dient toch nog hoger te worden aangeslagen dan b.v. die van de wereldoorlog, over welks zeker uiterst belangrijke gevolgen de schrijver zeer uitvoerig spreekt.

Wij betreuren dat Prof. Rühl het isolement van Spanje overdrijft, zoals dat gewoonlijk geschiedt, en dat hij de indruk wekt, dat grote geestelijke stromingen, als Renaissance en Aufklärung tot het Schiereiland niet of nauweliks zijn doorgedrongen.

Het is een dierbare stelling, de laatste jaren zeer geliefd bij de jongere generatie in Spanje, om telkenmale te betogen dat hun land de Renaissance niet heeft gekend. Maar wat dan te zeggen van het „teatro antiguo español” (het oude Spaanse toneel), waarin de Renaissance-invloed ieder ogenblik voor het grijpen ligt en wat te zeggen van een in dit opzicht zo welsprekend zwijgend bouwwerk als het trotse Escorial van Filips II?

Maar deze twee opmerkingen mogen slechts getuigen van de grote belangstelling, waarmee wij het boekje van Prof. Rühl lezen. Op wetenschappelijk terrein is dit werkje het beste dat wij kennen — een subliem boek als *The Soul of Spain* van Havelock Ellis willen we liever niet tot het gebied der wetenschap rekenen — en wij kunnen het allen die in welk opzicht ook belangstelling hebben voor Spanje, met de meeste warmte aanbevelen.

C. F. A. VAN DAM.

Raffaele Pettazzoni, La confeslione dei peccati. Parte prima: Primitivi, America antica, Giappone, Cina, Brahmanesimo, Giainismo, Buddismo. — Bologna, Nicola Zanichelli Editore [1929]. Blz. XVI en 355.

In dit werk — 't 8e deel van Storia delle Religioni a cura di R. Pettazzoni — wordt de belijdenis van zonden voor 't eerst systematis nagegaan. De „primitieve” volken kunnen bij gebrek aan voldoende gegevens slechts uiterst fragmentarisch behandeld worden. Iets rijkelijker stromen de bronnen in 't oude Amerika, dank zij de geschriften der vroegere missionarissen aldaar. 't Beste zijn we ingelicht over de oostaziatische gebieden waar 't Boeddhisme werd verbreid.

Kristendom en Boeddhisme, zegt de auteur in zijn inleiding, gaan ieder op elken wijze uit boven de primitieve opvatting van zonde, de primitieve bedoeling van de belijdenis. Die primitieve, magiese opvatting evenwel blijft voortbestaan als 'n survival in godsdiensten die boven de primitieve mentaliteit uitstijgen. Ze kan ook nog worden aangewezen in 't Boeddhisme, en zelfs in 't Kristendom bij hun latere ontwikkeling. Uit deze overblijfsels en teruggang wordt de theorie bevestigd, die de magiese oorsprong aanneemt van de zonden-belijdenis in verband met de magie van 't woord. Pettazzoni's methodologische werkwijze is deze: niet alleen werpen de elementaire vormen licht op de hogere fazen van godsdienst, maar ook leert men uit de meer ontwikkelde kultus de meer primitieve religiositeit begrijpen.

Men zal erkennen dat juist hier de grote moeilijkheid schuilt, en dat Pettazzoni's methode van onderzoek nog allermint de juistheid waarborgt van zijn generalizerende en generale konkluzies. In vroegere geleerdenkringen, waar materialisme en evolutionisme elkaar de hand reikten, gold ook op geestelijk en godsdienstig gebied 't axioma van de steeds stijgende ontwikkelingslijn: 't mono-

theïsme had als 'n noodzakelijke voorfase 't polytheïsme gehad. Intussen wil ik er nadrukkelijk aan herinneren, dat op ethies-kultureel gebied niet alleen met vooruitgang moet worden rekening gehouden, maar ook met achteruitgang. 't Aannemen — min of meer dogmaties, axiomaties — van chronologies elkaar opvolgende perioden van hekastotheïsme, zoötheïsme, physitheïsme, enz. in de religieuze ontwikkeling van 't mensdom, gaat uit van 'n onbewezen opvatting. Zulke evolutionistische theorieën hebben o.m. de ethnologie, de godsdiensthistorie, de linguistiek heel vaak op onwetenschappelijke paden gebracht. Wat ik zou willen noemen de „horror sacrae theologiae” wreekt zich ook in de profane wetenschappen.

Ook op religieus gebied kan de evolutie van 'n volk zowel dalend als stijgend gaan. 't Is 'n grove methodiese fout, 't lagere, 't „primitievere” als 'n oudere fase te beschouwen, die zich nog niet ontwikkelde tot 't hogere, 't „kulturele”. In elk behandeld geval moet histories-wetenschappelijk worden nagegaan, of 't z.g. „primitieve” chronologies primair is dan wel sekundair. In de ethiko-psychiese orde moet veel meer nog dan in de materiële wereld met mogelijke achteruitgang, met kulturele inzinking rekening gehouden worden. De mogelijkheid ook nog van 'n zigzagbeweging, met grotere of kleinere bochten, in de „ontwikkeling” op ethies-religieus terrein bezwaart nog meer 't histories-krities onderzoek. Nochtans kunnen al zulke feitelijke moeilijkheden niet als verontschuldiging gelden voor de toepassing van de eenzijdig materialisties-evolutionistische, dus onwetenschappelijke methode.

Pettazzoni erkent, dat 't vooral bij gebrek aan materiaal moeilijk is, door te dringen tot 't ultimum cur van gebruiken bij primitieve volken, maar vervalt dan zelf in de fout, dat hij ondanks de sporadiese en vaak gans disparate gegevens toch alles wil doen passen in 'n aprioristische algemene theorie. Hij wijst wel op de verschillende aard van wat hij zonden-belijdenis noemt, maar probeert toch alles in één systeem van geleidelijke evolutie samen te brengen. Al stelt hij zelf zonde in subjektieve ethiese zin (*malum morale*) tegenover zonde (*kwaad*) in enkel objektieve materiële betekenis (*malum physicum*), deze twee geheel en al verschillende dingen worden toch weer heel pacifiek verenigd — enkel en alleen vanwege de evolutie. Hoe verdienstelijk de telkens vergelijkende en samenvattende „interpretazioni” ook mogen heten, de systematizeringsdrang schaadde herhaaldelijk aan de nuchter-objektieve beoordeling van de feiten.

De auteur verwerpt terecht de mening, dat bij de amerikaanse Indianenstammen van Midden- en Zuidwest-Amerika de „zonden”-belijdenis voldoende uit 't Kristendom zou te verklaren zijn.

Wat de primitieven betreft moet men vooreerst letten op de omstandigheden waarin de belijdenis plaats heeft. Dikwels gaat 't om ziekte-gevallen (o.a. bij de Ewe, Wakulwe, Bataks, Eskimo's van Groenland, Hoepa, Athapasken, Kágabaijca). Dikwels gaat de belijdenis vooraf aan 'n jachtekspeditie of visvangst (Bagandi, Malgasken, Eskimo's, Kaliforniese Indianen), of staat ze in verband met de viering van 'n godsdienstig feest (Bechuana, Sumatranen van Benkoelen, Irokezen, Algonkin, Kágaba en Ijca). Bij de Soelka gaat de belijdenis samen met 't zwarten van de tanden ('n soort inwijdingsritus van jongelingen). Elders houdt de belijdenis nog weer verband met andere gebeurtenissen. In al die gevallen is de belijdenis niet uitboeting, voldoening, herstelling van 't kwaad jegens de godheid, maar enkel bevrijding, wegneming van obstakels bij 'n onderneming, enz.

De schrijver, daartoe in staat gesteld door zijn meer dan grote kennis in ethnologiese literatuur, tracht telkens door 't aksentueren van werkelijke of schijnbare overeenkomsten, door 't vergelijken van de omstandigheden waarin de belijdenis geschiedt, zijn sobere gegevens tot 'n systeem te verenigen. Bij alle verdiensten van dergelijk pogen, wij zelden 't reeds, ligt hierin ook 'n zwakke zijde van dit werk. Immers dergelijke syntheses zijn voorbarig te noemen, en omdat te veel schakels ontbreken en omdat 't geneties verband niet is aangetoond. Slechts wanneer 't materiaal vertienvoudigd is — dit doet natuurlijk niet op de oost-

aziatische godsdiensten, die in hfdst. III-VII besproken worden — wanneer men 't waarom van alle z.g. zondebelijdenissen beter kent, wanneer men 'n strenger scheiding maakt tussen malum morale en malum physicum, malum necessarium en malum voluntarium, — is er enig kans dat 'n synthese aan onze wetenschappelijke eisen voldoet.

Toch mag men Pettazzoni nu reeds dankbaar zijn, dat hij ex professo de aandacht vestigde op dat algemeen menselijke: schuldbelijdenis.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Dr. J. van Hinte. Nederlanders in Amerika. Een studie over landverhuizers en volkplanters in de 19de en 20ste eeuw in de Vereenigde Staten van Amerika. 2 deelen 499 en 626 blz. Groningen 1928. Prijs f 30, geb. f 35.

Het eerste deel dezer studie heeft den schrijver gediend als academisch proefschrift. Daar de eerste 80 blz. ervan handelen over Nederlanders, die vóór de 19de eeuw zich in de Vereen. Staten vestigden, geeft de schrijver meer, dan de ondertitel belooft. Daarmee is, evenzeer als met het tevens verschenen en nog omvangrijker tweede deel, niet alleen de volledigheid om haar zelve gebaat. Het vraagstuk der landverhuizing toch, zooals het in dit werk wordt behandeld, is er een van dynamischen aard en het doel werd dus te beter bereikt, naarmate het verschijnsel over langeren tijd, onder verschillende omstandigheden en bij een grooter aantal groepen kon worden waargenomen.

Niet alleen waren dus vast te stellen de omvang en de oorzaken der emigratie, waar en waardoor deze slaagde of mislukte, doch vooral ook, welke uiterlijke en innerlijke veranderingen zich daarbij aan deze Nederlanders voltrokken. Het verleden en het heden zijn daartoe naast elkaar gesteld, de aard der oude en der nieuwe milieus nagegaan, zoowel geestelijk als physisch en economisch, waarbij aan de rol van godsdienst, ontwikkeling, welvaart en leiderschap als remmende en stuwende krachten groote aandacht is geschonken. Van belang is ook deze aandacht voor het milieu, waar het verschilt met dat hier te lande, zoodat b.v. de tegenstelling tusschen stad en land er zich soms uit door een opvallender conservatisme en sectarisme onder de stedelijke groepen dan op het land. Terecht is de schrijver daarentegen zeer sober over den directen psychischen invloed der fysieke omgeving: de tegenstelling van de wijde uitzichten op de vlakte en de beperkte in de boschstreek.

De speurzin en de volharding van den auteur hebben hem in staat gesteld, kennis te nemen van menige moeilijk bereikbare publicatie, van archiefstukken en particuliere brieven, welke gegevens hij kon aanvullen door persoonlijke indrukken en gesprekken, ook in Amerika. Daar een aanzienlijk deel der Nederlandsche landverhuizers buiten verband met anderen wegtrokken en veelal spoorloos in de massa oplosten, handelt deze studie vooral over hen, die groepen vormden, meestal door een kerkelijken band bijeengehouden. Hun aantal bedraagt naar de schatting van den schrijver 300.000 op een totaal van bijna 1 miljoen jong-Nederlandsche afstammelingen. Die 300.000 gaven in de eerste plaats gelegenheid, het Amerikanisatieproces te volgen, maar ook omtrent velen, die zich zelfstandiger vestigden, zijn belangrijke gegevens verzameld in dit werk.

De groote uitvoerigheid, waarmee de schrijver zijn stof heeft uitgewerkt, stelde hem in staat, niet alleen veel belangwekkends mede te deelen omtrent groepen en personen, doch tevens den overgang tot Amerikanen, voor zoover zich die geheel of ten deele voltrok, grondig toe te lichten. Een enkele maal mag zelfs worden gevraagd, of hier en daar niet te veel wordt gegeven, of een beschrijving als b.v. die van de ziekteverschijnselen van de aardappelplant en van het mechanische oogsten niet te veel de aandacht kan afleiden van het belangrijkste.

Niet alleen de volledigheid en de uitvoerigheid teekenen de toewijding van den schrijver. Hij leeft mede met de moeilijkheden en de miskenningen, waaraan

de Nederlandsche landverhuizers blootstonden en stelt de praktijken aan de kaak van hen, die de onwetenden misleidden. Die liefde staat echter den waarheidszin niet in den weg, waar de tekortkomingen der emigranten zijn te vermelden, om tot een zuiver oordeel te komen.

De waarde van dit werk voor de sociologie behoeft hier niet nader te worden toegelicht, sinds de lezing ervan Prof. Steinmetz opwekte tot het schrijven van de studie: „Verandering bij de Nederlandsche landverhuizers in Amerika” (Mensch en Maatschappij 1930, blz. 12—36). De vele trekken, die teekenen in hoeverre de Nederlanders en hun nakomelingen in Amerika nog hun eigen aard bewaarden, bij de nakomelingen van oud-Nederlandschen stam zelfs nog opvallend in het midden der 19de eeuw, wijzen er echter wel op, dat naast de veranderingen vaak vele psychische trekken slechts een matig vermogen daartoe toonden door vele geslachten heen.

Aan het slot van het tweede deel spreekt de schrijver den wensch uit, dat de Vereen. Staten weldra hun grenzen weer wijder mogen openstellen voor den Nederlandschen landverhuizer. De betekenis van het milieu voor het opstijgen in welvaart en ontwikkeling van zeer velen, wat bij de kennismaking met deze van herkomst vaak arme en onontwikkelde Nederlandsch-Amerikanen treft, doet er ons de hoop naast stellen, dat door de verbetering onzer maatschappelijke toestanden, die de schrijver zeer donker inzielt, vele misdeelden, wier gelijken in Amerika zooveel bereikten, een betere kans krijgen om in eigen land te slagen. De geschiedenis dezer emigratie heeft wel geleerd, dat landverhuizing op den duur, en niet zonder schuld van het moederland, een langzaam vervreemden beduidt van een in vele opzichten voor eigen volkskracht waardevol te maken element.

Naar ik hoop en verwacht zal dit boek niet alleen van wetenschappelijke zijde belangstelling trekken. Ieder, die zich voelt aangetrokken tot de geschiedenis van den Amerikaanschen tak van den Nederlandschen stam, of tot het verhaal op zichzelf van den zwaren strijd om beter levensvoorwaarden, dien velen in Amerika hadden te voeren, zij dit veelzijdige werk, dat door zeer vele platen en kaarten wordt versierd en toegelicht, evenzeer aanbevelen. Het zal zijn aandacht geboeid houden.

A. BLONK.

Dr. J. Beeking. Grundriss der Kinder- und Jugendfürsorge. 234 blz. Herder und Co., Freiburg 1929. Prijs M 4.20. Geb. M 5.60.

Het woord Jugendfürsorge laat zich in onze taal niet met één woord weer geven. Het omvat wat wij de zorg voor de verwaarloosde jeugd noemen, maar ook ons buitengewoon onderwijs (zorg voor blinden, doofstommen, zwakzinnigen) benevens de wetgeving op den kinderarbeid.

Voor wie zich op dit wijde gebied oriënteeren wil over Duitsche wettelijke en feitelijke toestanden schijnt het mij een handige en betrouwbare gids. Een dieper ingaan op de oorzaken van de geestelijke misvorming van zoovele kinderen mag echter van dezen schr. klaarblijkelijk niet verwacht worden. Wat hij op p. 34-35 zegt over de innere Ursachen der Jugendverwahrlosung is gemeten aan de inzichten der hedendaagsche psychologie te eenen male onvoldoende. Daardoor heeft hij ook geen oog voor de groote betekenis van de nauwkeurige observatie van zuigeling en kleuter en van de noodzakelijkheid om psychologisch geschoolde krachten leiding te doen geven aan een groot opgezetten opvoedingsarbeid in den vóór-leerplichtigen leeftijd. Het boek lijkt mij een typisch staaltje van de ook in ons land nog zoo machtige richting, die meent dat het crimineele, verwaarloosde en moeilijke kind geholpen kan worden met inachtneming uitsluitend van de sociologische en dus met verwaarloozing der psychologische factoren. Karakteristiek daarvoor is wel het feit dat in het naamregister, behalve Montessori die op één pag. wordt genoemd, geen enkel modern paedagoog of psycholoog voorkomt.

PH. KOHNSTAMM.